

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.22

А. Ю. Дзюба, аспірантка сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ НА НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ФРН

Статтю присвячено дослідженню окремих аспектів молодіжного кримінального права та ювенальної юстиції за законодавством ФРН. Питання запобігання злочинності неповнолітніх розглянуто з урахуванням європейських стандартів, які є пріоритетними в межах взаємовідносин між Україною та ЄС.

Ключові слова: ювенальна юстиція ФРН, особливості кримінально-правового впливу та запобігання злочинності неповнолітніх.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями. Побудова сучасної європейської держави, підкріплена підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, вимагає вивчення сталих традицій теорії та практики запобігання злочинності неповнолітніх, що існують у провідних країнах Заходу. Насамперед це стосується тих держав, які реалізували в межах своїх національних правових систем модель ювенальної юстиції. Серед них слід відзначити Федеративну Республіку Німеччину, в якій прийнято та діє комплексний законодавчий акт, спеціально присвячений питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх. Цим нормативно-правовим актом регулюються й питання досудового та судового провадження у справах неповнолітніх, а також функціонування системи спеціалізованих ювенальних судів.

Зазначений Закон передбачає розгалужену систему заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років. Вивчення та аналіз кримінального законодавства Німеччини з питань запобігання злочинності неповнолітніх зумовлені низкою факторів. Це й близькість правових систем, правових принципів регулювання, традицій побудови кримінального законодавства України та ФРН. Не останню роль відіграє також й те, що ФРН має відчутні успіхи у подоланні злочинності неповнолітніх.

На превеликий жаль, на сьогодні в Україні основним заходом запобігання злочинності неповнолітніх продовжує залишатися кримінальне покарання. Незважаючи на те, що приписи українських законодавчих актів, присвячені питанням кримінальної відповідальності неповнолітніх, системно виокремлено в розділ XV КК України¹, зміст відповідних норм не повною мірою відповідає положенням міжнародних актів, зокрема, щодо надання неповнолітнім особливого правового статусу.

Ураховуючи зазначене, **метою статті** є дослідження молодіжного кримінального права та ювенальної юстиції за законодавством ФРН. Це дасть змогу використати позитивний досвід Німеччини у запобіганні злочинності неповнолітніх в Україні.

Стан розробки проблеми. Останнім часом проблема проти-правної поведінки неповнолітніх привертала до себе увагу багатьох учених-кримінологів ФРН. Різним аспектам вивчення злочинності неповнолітніх було присвячено праці П.-А. Альбрехта, Х. Байера, В. Бойльке, У. Єйзенберга, К. Лаубенталя, Ф. Штрєнга та інших дослідників. Серед вітчизняних учених цій проблематиці присвятили свої праці П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Н. М. Градецька, С. Ф. Денисов, А. Е. Жалінський, І. Д. Козочкін, М. Г. Колодяжний, В. І. Лановенко, Є. О. Лебеденко, Г. М. Міньковський, А. А. Музика, М. Ю. Скрипченко, А. П. Тузов, М. І. Хавронюк, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко. Водночас значна за обсягом кількість проблемних питань, пов'язаних насамперед із запобіганням злочинності непов-

¹ Борисов В. И. Иные уголовно-правовые последствия совершения общественно опасного деяния / В. И. Борисов, В. С. Батыргареева // Вісн. Півд. регіон. центру Нац. акад. прав. наук України. – 2014. – № 1. – С. 138.

нолітніх, ученими лише окреслена та, на жаль, детально не розглянута.

Виклад основного матеріалу дослідження. У законодавстві ФРН питанням ювенальної юстиції присвячено приписи, що містяться у нормах різних галузей права. Саме ж поняття ювенальної юстиції використовується для захисту прав молоді в засобах масової інформації, при відстоюванні трудових прав неповнолітніх. Але найбільш значне місце воно посідає в системі правосуддя у справах неповнолітніх. Спільними для всіх галузей права є цільова група «молодих людей» і розуміння того, що молоді люди складають особливу, соціально вразливу категорію осіб¹. Досить розгорнута система правових норм, які регулюють кримінально-правові наслідки протиправних діянь неповнолітніх, розроблялася протягом багатьох років та остаточно була сформована у ФРН лише у ХХ ст.

Четвертого серпня 1953 р. було прийнято Закон «Про суди для молоді» (Jugendgerichtsgesetz, далі – JGG), який пізніше редагувався 11 грудня 1974 р. Зазначений Закон вирізняється певною специфікою. Він є правовим документом, що містить норми кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого права. Тобто його норми регламентують питання кримінально-правового впливу на протиправні діяння неповнолітніх, а також питання, пов'язані з порядком відправлення правосуддя у справах неповнолітніх та молоді². Рішення про законодавче виокремлення норм ювенальної юстиції було прийнято з урахуванням установа тисного взаємозв'язку між процесами соціалізації та вчиненням правопорушень у підлітковому віці. Результати досліджень німецьких кримінологів переконали законодавця у необхідності нормативного закріплення можливостей виховання та питань ресоціалізації молоді, що відтепер визначаються для кожного молодого правопорушника.

Сфера дії сучасного німецького ювенального законодавства охоплює три вікові категорії осіб:

¹ Albrecht P.-A. Jugendstrafrecht / P.-A. Albrecht. – 3. Auflage. – München : C. H. Beck, 2000. – S. 17.

² Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право / А. Э. Жалинский. – М. : ТК Велби : Проспект, 2006. – С. 337.

- від 14 до 16 років;
- від 16 до 18 років;
- від 18 до 21 року (§ 1 JGG).

Перші дві категорії утворюють групу дітей (неповнолітніх), а остання категорія охоплює групу молодих дорослих (молодь у власному розумінні слова). Для того щоб уникнути подвійних визначень і термінологічної плутанини, вважаємо за доцільне застосовувати термін «молоді правопорушники» до вікової категорії указаної групи осіб, що вчинили злочин у віці від 14 до 21 року.

Дія Закону «Про суди для молоді» поширюється у ФРН на неповнолітніх віком від 14 до 18 років. Водночас Закон передбачає можливість його застосування також і до осіб, що вчинили злочини у віці від 18 до 21 року, але за певних обставин. По-перше, вікову категорію 18–21 рік складають ті, кого називають молоддю у власному розумінні слова. По-друге, кримінальне правопорушення вчиняється особою, яка за своїм моральним й інтелектуальним розвитком відповідає віковій групі від 14 до 18 років. По-третє, вчинене правопорушення є типово молодіжним (§ 104 JGG)¹.

За своїм внутрішнім переконанням суддя приймає рішення щодо такого суб'єкта у кожному окремому випадку. Згідно із законодавством ФРН неповнолітні віком від 14 до 18 років підлягають кримінальній відповідальності лише у разі, якщо на момент вчинення діяння вони є достатньо зрілими за своїм моральним і духовним розвитком. Тобто на перший план виходить спроможність неповнолітнього повною мірою усвідомлювати протиправність та суспільну небезпечність власної поведінки, а також можливість діяти відповідно до такого усвідомлення (§ 3 JGG).

Отже, кримінальне законодавство ФРН видається більш гнучким у порівнянні із законодавством України щодо можливості та доцільності притягнення осіб у віці від 14 до 21 року до кримінальної відповідальності. Насамперед це стосується правових наслідків вчинення кримінального правопорушення у віці до 21 року. З одного боку, Закон ФРН «Про суди для молоді» за певних обставин може поширюватись й на осіб повнолітніх (від 18 до 21 року), що фак-

¹ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 40.

тично прирівнює їх у правах з особами неповнолітніми, а з другого – неповноліття правопорушника (вік до 18 років) ще автоматично не перетворює його у суб'єкта кримінальної відповідальності. Останнє віддається на розсуд суду.

На відміну від загального кримінального права, в якому ступінь і межі покарання чітко окреслені санкціями відповідних статей Особливої частини StGB¹, молодіжне кримінальне право ФРН характеризується специфічною, не стільки репресивною, скільки спрямованою на виховання, системою засобів запобігання злочинності неповнолітніх, відмінних від тих, що передбачені санкціями статей². Саме відсутність чітко визначеної законом санкції за відповідне правопорушення та можливість застосування інших, відмінних від покарання правових наслідків вчинення протиправного діяння і відрізняє молодіжне кримінальне право від загального кримінального права ФРН.

Відповідно до абзаців 1 та 2 § 5 JGG передбачено три категорії правових наслідків учинення злочину неповнолітніми: 1) *виховні заходи*; 2) *виправні (дисциплінарні) заходи*; 3) *заходи покарання для неповнолітніх*. При цьому слід зазначити, що найчастіше, якщо останнє не суперечить характеру протиправного діяння та особі винного, застосовуються заходи виховного характеру³.

Виховні заходи не виступають карою за вчинене суспільно небезпечне діяння у власному розумінні. Їх застосування перш за все спрямоване на формування важливих для особистості неповнолітнього якостей, котрі у подальшому його житті можуть бути корисними як для самої молодої людини, так і суспільства в цілому.

У § 10 JGG міститься перелік таких заходів:

- участь неповнолітніх правопорушників у суспільно корисних роботах, що виконуються групами осіб;
- відвідування курсів соціального тренування з метою розвитку у неповнолітнього почуття відповідальності та формування здатності вирішення конфліктів мирним шляхом і самостійно;

¹ StGB (нім.) – Кримінальний кодекс ФРН.

² Eisenberg U. Kriminologie, Jugendstrafrecht, Strafvollzug / U. Eisenberg. – 6. Auflage. – München : Vahlen Franz GmbH, 2000. – S. 16.

³ Laubenthal K. Jugendstrafrecht / K. Laubenthal, H. Baier, N. Nestler. – 2. Auflage. – Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2010. – S. 158.

– вивчення правил дорожнього руху з метою запобігання дорожньо-транспортним пригодам та небезпечним ситуаціям на дорозі;

– відпрацювання робочих годин з метою виховання інтересу до праці тощо.

Контроль за виконанням відповідних приписів покладається на спеціальну службу допомоги молоді, підпорядковану судам.

Виправні (дисциплінарні) заходи для неповнолітніх мають більш суворий характер у порівнянні з виховними. Ці заходи, у свою чергу (відповідно до § 13 JGG), поділяються на заходи превенції правопорушень, зобов'язуючі заходи та заходи затримання (домашній арешт)¹. Застосування цих заходів залежить від тяжкості вчиненого діяння, його наслідків для потерпілого та суспільства. Обрання судом одного з указаних заходів має на меті показати особі, яка вчинила правопорушення, що вчинене нею діяння є суспільно шкідливим, засуджується суспільством, і в такий спосіб запобігти вчиненню суспільно небезпечних діянь у майбутньому. Щодо неповнолітнього, то суд має право постановити таке:

– відшкодувати завдану протиправною поведінкою шкоду, якщо є така можливість;

– особисто вибачитися перед потерпілим;

– відпрацювати робочі години (громадські роботи);

– сплатити певну грошову суму на адресу благодійної установи.

На думку окремих кримінологів, можливість застосування щодо молодого правопорушника заходів затримання видається дуже суперечливою. Як показують дослідження вчених-кримінологів, застосування виправних заходів, пов'язаних з обмеженням особистої волі правопорушника (наприклад, домашнього арешту, який у Німеччині застосовується щодо неповнолітніх по вихідних днях), скоріш призведе не до поліпшення поведінки молодого людини, а лише до збільшення фрустрації та агресії².

На відміну від загального кримінального права, молодіжне кримінальне право у ФРН (відповідно до § 5 JGG) припускає мож-

¹ Laubenthal K. Jugendstrafrecht / K. Laubenthal, H. Baier, N. Nestler. – 2. Auflage. – Berlin ; Heidelberg : Springer-Verlag, 2010. – S. 245.

² Kunz K.-L. Kriminologie / K.-L. Kunz. – 5. Auflage. – Weinheim : Haupt UTB, 2008. – S. 112.

ливість об'єднання та призначення разом кількох виховних або навіть виховних і дисциплінарних заходів.

Заходи покарання до неповнолітніх застосовуються лише в особливих випадках. Таке можливе, коли ані виховні, ані виправні (дисциплінарні) заходи не відповідають вчиненому неповнолітнім діянням за ступенем тяжкості. А отже, й застосування таких заходів не дозволяє належним чином вплинути на винного з метою недопущення вчинення суспільно небезпечних діянь у майбутньому.

Під покаранням неповнолітнього у німецькій доктрині розуміється ізоляція особи від суспільства та поміщення її у виправну установу для неповнолітніх (§ 17 JGG). Це покарання виступає єдиним різновидом класичного кримінального покарання. Його застосування щодо неповнолітнього є констатацією розвитку в особі злочинних схильностей та виступає найбільш суворим тягарем провини¹. Формування в особи злочинних схильностей зазвичай ставиться судом під сумнів. Водночас сам Закон не робить ніяких указівок стосовно того, що слід розуміти під так званими «злочинними схильностями» неповнолітнього². Отже, суд на власний розсуд вирішує питання про формування у неї стійкої, повторюваної та значної делінквентності.

Чинне кримінальне законодавство ФРН передбачає можливість умовного покарання для неповнолітнього з тим, щоб запобігти шкідливим наслідкам соціальної ізоляції та поліпшити умови повернення молодій людині до її соціального середовища після відбуття покарання. У разі якщо неповнолітньому винесено покарання строком до одного року позбавлення волі, то воно може бути умовним, якщо сам факт засудження виявився для нього попередженням³.

Суд у даному разі очікує від винної особи того, що навіть без реального відбування покарання у виправній установі вказана особа у майбутньому не вчинить іншого злочину. Якщо призначено

¹ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 465.

² Eisenberg U. Kriminologie, Jugendstrafrecht, Strafvollzug / U. Eisenberg. – 6. Auflage. – München : Vahlen Franz GmbH, 2000. – S. 736.

³ Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 424.

покарання на строк від одного до двох років, то воно також може бути умовним. Однак на час дії умовного строку судом на винного покладаються певні зобов'язання. Їх виконання є обов'язковим для засудженого¹. При винесенні вироку суд ураховує добровільну обіцянку винного не вчиняти злочини та виконувати зобов'язання, покладені на нього. Під час перебігу умовного строку неповнолітній перебуває під опікою особи, призначеної для надання допомоги умовно засудженому. Цей засуджений має дотримуватися всіх покладених на нього зобов'язань, пов'язаних з умовним покаранням. Якщо під час умовного строку зобов'язання були виконані належним чином, то після закінчення такого строку винна особа остаточно звільняється від покарання. У разі невиконання покладених судом зобов'язань суд своєю ухвалою може постановити про реальне застосування покарання, призначеного вироком суду.

Висновки. Розглянувши деякі питання молодіжного кримінального права ФРН, слід відзначити, що в Законі «Про суди для молоді» 1953 р. (JGG) у редакції 1974 р. переважну більшість норм присвячено кримінальним проступкам, що вчиняються особами у віці до 21 року. Кримінальні покарання за такі діяння зазвичай не застосовуються. Це зумовлено тим, що основним завданням ювенальної юстиції у Німеччині є не помста і кара, а запобігання вчиненню молоддю нових злочинів. Молодіжне кримінальне право ФРН запроваджує певні заходи запобігання вчиненню правопорушень, заходи виховного характеру щодо неповнолітніх, які сприяють становленню певної категорії осіб як добропорядних громадян. У Законі закладено концепцію виховання, яка сформульована в § 2 JGG і яка пронизує практично всі без винятку норми молодіжного кримінального права ФРН². Таким чином, вибір певних заходів впливу на неповнолітніх завжди зорієнтований на цілі спеціальної превенції, а саме профілактики рецидиву, та відіграє допоміжну роль у процесі виховання й подальшої соціалізації молодої людини.

¹ Trenczeck T. Jugendhilfe und Strafjustiz – Jugendgerichtshilfe / T. Trenczeck, S. Müller // Handbuch Soziale Arbeit. – 4. Auflage. – München, 2011. – S. 676–683.

² Streng F. Jugendstrafrecht / F. Streng. – 3. Auflage. – Heidelberg ; München : C. F. Müller Verlag, 2012. – S. 13.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов молодежного уголовного права и ювенальной юстиции в соответствии с законодательством ФРГ. Вопросы предотвращения преступности несовершеннолетних рассмотрены с учетом европейских стандартов, которые являются приоритетными в рамках взаимоотношений между Украиной и ЕС.

The article consider particular issues of youth criminal law and juvenile justice in accordance with German legislation. Scientific provisions are laid out subject to European standards, which are in priority within the framework of EU-Ukraine relations.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 11 червня 2014 р.).

Рецензент – доктор юридичних наук, професор
О. Ю. Шостко.